

NEMIS TILIDA PRAGMATIKANING O‘RNI: NUTQ JANRLARI VA ULARNING MULOQOTDAGI FUNKSIYASI

Maqsuda Abbasovna Saidova

“Tillar-2” kafedrası katta o‘qituvchisi,
Oriental universiteti, O‘zbekistan

Annotatsiya: Ushbu maqolada nemis tilida pragmatikaning o‘rni, ayniqsa nutq janrlarining muloqot jarayonidagi funksional ahamiyati yoritiladi. Pragmatika tilning faqat grammatik yoki leksik tomonlarini emas, balki nutqning ijtimoiy-madaniy kontekstda qanday ishlatilishini o‘rganadi. Maqolada nemis tilidagi asosiy nutq janrlari – iltimos, buyruq, taklif, rad etish, ma’qullash kabi illokutiv janrlarning mazmuni va qo‘llanilishi tahlil qilinadi. Shuningdek, kommunikativ niyat, muloqot ishtirokchilarining ijtimoiy mavqei, rasmiylik darajasi (Sie/du) va madaniy omillarning nutq janrlariga ko‘rsatadigan ta’siri yoritib beriladi. Tadqiqot natijalari nemis tilini o‘rganishda pragmatik kompetensiyani shakllantirishning muhimligini ko‘rsatadi hamda samarali muloqot uchun til birliklarining kontekstga mos qo‘llanilishi zarurligini ta’kidlaydi.

Kalit so‘zlar: pragmatika, nutq janrlari, illokutiv janr, nemis tili, kommunikativ niyat, Sie/du, muloqot strategiyalari, kontekst, pragmatik kompetensiya

Kirish qismi: Til – bu nafaqat grammatik qoidalar va lug‘aviy birliklar majmui, balki insonlar o‘rtasidagi ijtimoiy muloqotni ta’minlaydigan murakkab tizimdir. Tilning mazmuni va maqsadi ko‘p hollarda so‘zlovchining niyati, muloqot sharoiti, suhbat ishtirokchilarining o‘zaro munosabati va madaniy omillar orqali shakllanadi. Shuning uchun ham zamonaviy tilshunoslikda pragmatika yo‘nalishi alohida ahamiyat kasb etadi. Pragmatika nutqning mazmuni va shaklini to‘g‘ri talqin qilish uchun kontekstning, ijtimoiy vaziyatning va muloqot ishtirokchilarining rolini o‘rganadi.

Nemis tili muloqot madaniyati va nutq strategiyalari jihatidan boy va murakkab tizimga ega bo‘lib, unda nutq janrlarining to‘g‘ri va vaziyatga mos qo‘llanilishi kommunikatsiyaning samaradorligini belgilaydi. Xususan, nemis tiliga xos bo‘lgan **Sie** va **du** murojaat shakllarining tanlanishi, buyruq, iltimos, taklif kabi illokutiv janrlarning ifodalanish usullari, intonatsiya va so‘z tartibi kabi omillar muloqot mazmuniga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Ushbu maqolada nemis tilidagi nutq janrlarining turlari va ularning muloqotdagi funksional ahamiyati tahlil qilinib, nemischa muloqotda kontekstning roli, ijtimoiy-madaniy omillar va pragmatik kompetensiyaning ahamiyati yoritiladi. Mazkur tadqiqot natijalari nemis tilini o‘rganishda nafaqat grammatik bilim, balki nutqning pragmatik qatlamlarini o‘zlashtirish ham yuqori darajadagi kommunikativ ko‘nikmalarni shakllantirishda muhim omil ekanini ko‘rsatadi.

Asosiy qism: Pragmatika tilshunoslikning muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u nutqning mazmuni va funksiyasini kontekstda o‘rganadi. Tilning grammatik va leksik tuzilishi nutqning faqat tashqi shaklini tashkil etsa, pragmatika so‘zlovchining maqsadi, ijtimoiy vaziyat va muloqot ishtirokchilarining o‘zaro munosabatiga qarab mazmunning qanday shakllanishini tushuntirib beradi. Nemis tili muloqot tizimi ham aynan shunday pragmatik omillar bilan boy bo‘lib, unda nutq janrlarining to‘g‘ri qo‘llanilishi samarali muloqotning asosiy shartlaridan biridir.

Nutq janrlari pragmatikaning markaziy tushunchasidir. Ular yordamida soʻzlovchi nafaqat axborot yetkazadi, balki maʼlum bir harakatni amalga oshiradi: buyruq beradi, iltimos qiladi, maslahat beradi, rad etadi yoki tasdiqlaydi. Nemis tilida nutq janrlari lokutiv, illokutiv va perllokutiv bosqichlarda namoyon boʻladi. Lokutiv janr grammatik jihatdan toʻgʻri shakllangan gapni ifodalaydi; masalan, “Es regnet” jumlasida oddiy xabar berish vazifasini bajaradi. Illokutiv janr esa soʻzlovchining gap orqali bajaradigan kommunikativ maqsadini anglatadi. Masalan, “Könnten Sie bitte helfen?” jumlasida rasmiy ohangda iltimos ifodalangan boʻlsa, “Mach das Fenster zu!” gapida buyruq mazmuni namoyon boʻladi. Perllokutiv janr esa tinglovchida yuzaga keladigan real taʼsirni, yaʼni soʻzlovchining nutqiga javoban qanday harakat sodir boʻlishini bildiradi.

Nemis tilidagi muloqotda pragmatik omillar katta ahamiyatga ega. Xususan, Sie va du murojaat shakllarining tanlanishi soʻzlovchi va tinglovchi oʻrtasidagi ijtimoiy masofa, hurmat darajasi va rasmiylikning qay darajada ekanini belgilaydi. Rasmiy muhitda Sie shakli qoʻllanadi, yaqin doʻstlar yoki tengdoshlar oʻrtasida esa du ishlatiladi. Bu holat koʻpincha nutq janrlarining shakllanishiga ham taʼsir qiladi. Shuningdek, nemis tilida intonatsiya va soʻz tartibi muloqot mazmunini belgilashda muhim rol oʻynaydi. Savol, taklif yoki ogohlantirishning pragmatik maʼnosi koʻpincha intonatsiya orqali aniqlanadi.

Nemis jamiyati oʻziga xos ijtimoiy-madaniy xususiyatlarga ega boʻlgani uchun nutq janrlarining qoʻllanishida ham madaniy belgilar kuzatiladi. Nemislar odatda aniqlik, qisqalik va toʻgʻridan-toʻgʻri muloqotga eʼtibor beradilar. Shu sababli iltimos yoki takliflar koʻpincha yumshatilgan modallik shakllari bilan ifodalanadi, masalan: “Könnten Sie...”, “Würden Sie...”. Bu kabi shakllar soʻzlovchining hurmat va ehtiyotkorlikni saqlagan holda muloqot qilayotganini anglatadi.

Nutq janrlari muloqot jarayonida bir qator funksiyalarni bajaradi. Ular axborot yetkazish, suhbat ishtirokchilari oʻrtasidagi munosabatlarni belgilash, muloqotni boshqarish, emotsional holatlarni ifodalash kabi vazifalarga xizmat qiladi. Shu sababli nemis tilini oʻrganishda pragmatik kompetensiyani shakllantirish juda muhimdir. Til oʻrganuvchi nafaqat grammatik qoidalarga amal qilishi, balki nutq janrlarining vaziyatga mos shaklini tanlashi, rasmiy va norasmiy muloqot farqlarini toʻgʻri qoʻllay olishi zarur. Bu esa madaniyatlararo muloqotda xatolarning oldini olishga va tabiiy, samarali kommunikatsiyani shakllantirishga yordam beradi.

Nemis tilidagi nutq janrlari muloqotning pragmatik mazmunini belgilashda muhim oʻrin tutadi. Masalan, rasmiy muloqotda ishlatiladigan “Könnten Sie mir bitte helfen?” jumlasida shart mayli orqali yumshatilgan, hurmat shakli boʻlgan “Sie” bilan kuchaytirilgan muloyim iltimosni bildiradi. Ushbu jumlada illokutiv maqsad — tinglovchidan yordam soʻrash boʻlsa, perllokutiv taʼsir sifatida tinglovchining yordam berishga moyilligi oshadi. Bu kabi shakllar nemis tilida ijtimoiy masofa va rasmiylik darajasining qanchalik ahamiyatli ekanini koʻrsatadi.

Aksincha, “Mach das Fenster zu!” kabi jumlar imperativ shaklida qoʻllanib, aniq buyruq mazmunini bildiradi. Bunday nutq janri norasmiy vaziyatlarda tabiiy boʻlsa-da, rasmiy muloqotda qoʻpol eshinishi mumkin. Bu misol nemis tilida illokutiv janrning kontekstga mos kelishi qanchalik muhimligini koʻrsatadi. Yana bir misolda, “Wollen wir heute zusammen lernen?” kabi takliflar savol shakli orqali ifodalansa-da, ularning illokutiv maqsadi birgalikda biror faoliyatni amalga oshirishga undashdan iborat. Bu gap norasmiy, doʻstona muloqotga mos keladi va uning perllokutiv taʼsiri tinglovchini taklifni qabul qilish yoki mulohaza qilishga undaydi.

Rasmiy yoki hurmat talab etiladigan vaziyatlarda rad etish ham muloyim tarzda ifodalanadi. Masalan, *“Leider kann ich nicht kommen”* jumlasida rad javobi *“leider”* soʻzi orqali yumshatilgan boʻlib, suhbatdoshning koʻnglini ogʻritmaslikka xizmat qiladi. Bu yerda pragmatikaning madaniy jihati yaqqol koʻrinadi: nemislar koʻpincha aniq, lekin muloyim rad javobini afzal koʻradilar.

Nutq janrlarining yana bir muhim turi ogohlantirishdir. *“Pass auf! Das ist gefährlich!”* kabi gaplar tinglovchining xavfsizligini taʼminlashni maqsad qiladi. Bu yerda imperativ shakli kuchli illokutiv taʼsirga ega boʻlib, perlokutiv jihatdan tinglovchining ehtiyotkor boʻlishiga olib keladi. Muloqotdagi ijtimoiy masofa murojaat olmoshlar orqali namoyon boʻladi. *“Wie heißen Sie?”* rasmiy ohangni bildirsa, *“Wie heißt du?”* yaqinlikni, samimiylilikni aks ettiradi. Notoʻgʻri shakl tanlash esa muloqotda noqulaylik tugʻdirishi mumkin, bu esa nemis madaniyatidagi aniqlik va hurmatning pragmatik ahamiyatini tasdiqlaydi.

Indirekt nutq janrlari ham nemis tilida keng qoʻllanadi. Masalan, *“Hier ist es ein bisschen kalt, oder?”* jumlasida yuzaki maʼnoda ob-havo haqida mulohaza kabi koʻrinsa-da, asl maqsad derazani yopish yoki isitishni oshirish boʻlishi mumkin. Bu hol pragmatikaning kontekstga bogʻliqligini va yashirin illokutiv maqsadlar mavjudligini koʻrsatadi. Tinglovchi odatda ushbu yashirin niyatni tushunib, zarur harakatni bajaradi.

Umuman olganda, keltirilgan misollar nemis tilida nutq janrlarining mazmuni grammatik shakldan koʻra koʻproq kontekst, ijtimoiy masofa, madaniyat va intonatsiya bilan belgilanadigan murakkab hodisa ekanini koʻrsatadi. Toʻgʻri tanlangan nutq janri muloqotni samarali qiladi, notoʻgʻri qoʻllanilgan janr esa tushunmovchilik yoki noqulaylikka olib kelishi mumkin.

Xulosa qismi: Nemis tilida pragmatikaning oʻrni juda muhim boʻlib, u muloqot jarayonining mazmuni va samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Nutq janrlari orqali soʻzlovchi nafaqat axborot yetkazadi, balki maʼlum bir kommunikativ niyatni amalga oshiradi. Illokutiv janrlarning toʻgʻri qoʻllanishi, murojaat shakllarining vaziyatga mos tanlanishi, intonatsiya va madaniy kontekstning hisobga olinishi muloqotni toʻgʻri yoʻnaltiradi va tushunmovchiliklarning oldini oladi. Nemis tilidagi Sie va du shakllari, modallik vositalari, yumshatilgan iltimos va buyruqlar muloqotning pragmatik qatlamini yanada boyitadi.

Oʻrganish jarayonida pragmatik kompetensiyaga ega boʻlish nemis tilida muloqot qilishni ancha osonlashtiradi. Chunki har bir nutq janrlarining mazmuni grammatik shakl bilan emas, balki uni qoʻllash sharoiti va suhbat ishtirokchilarining oʻzaro munosabati bilan belgilanadi. Shuning uchun til oʻrganuvchi faqat grammatik bilim bilan cheklanib qolmasdan, tilning pragmatik jihatlarini ham puxta egallashi lozim. Bu esa nafaqat samarali muloqot olib borishga, balki madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirishga ham xizmat qiladi.

Adabiyotlar

1. Abbasovna S. M. (2025). MOBIL TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA TAʼLIM: NAZARIYA VA AMALIYOT. *FAN, TAʼLIM, MADANIYAT VA INNOVATSIYA JURNALI | JOURNAL OF SCIENCE, EDUCATION, CULTURE AND INNOVATION*, 4(9), 64–67. Retrieved from <https://mudarrisziyo.uz/index.php/innovatsiya/article/view/2836>
2. Abbasovna S. M. The Development of Pragmatic Competence Through Listening Comprehension in Students of German as a Foreign Language //International Education Trend Issues. – 2025. – T. 3. – №. 1. – C. 18-25.

3. Abbasovna S. M. SOZIALFORMEN IM BILDUNGSPROZESS //PEDAGOGIK TADQIQOTLAR JURNALI. – 2025. – T. 3. – №. 1. – C. 796-800.
4. SAIDOVA M. A. NEMIS TILINI MAQSADLI O‘QITISH USULLARI: TAXLIL VA NATIJA //PEDAGOGIK TADQIQOTLAR JURNALI. – 2024. – T. 2. – №. 1. – C. 91-94.
5. Saidova M. Advantages of using Pragmatic Competence in Teaching Foreign Languages. (2024). *Intersections of Faith and Culture: American Journal of Religious and Cultural Studies* (2993-2599), 2(11), 45-47. <https://grnjournal.us/index.php/AJRCS/article/view/6224>
6. Saidova Makhsudakhon Abbasovna. TALABALARDA XORIJIY TILDA PRAGMATIK KOMPETENSIYAINING STRUKTURAVIY KOMPONENTLARINI SHAKLLANISHI. Til va adabiyot, Научно-методический электронный журнал. 2024/5/1. Страницы 240-242
7. Saidova M. A. DEVELOPMENT OF STUDENTS'ORAL SPEECH IN GERMAN LANGUAGE WITH THE HELP OF PREZI PROGRAM //Journal of Central Asian Social Studies. – 2021. – T. 2. – №. 01. – C. 75-79.
8. Abbasovna S. M., Mukhammadieva N. A. Some Deficiencies in the Development of Oral Speech Through Listening //JournalNX, vol. – 2020.
9. Saidova M. A. DEVELOPMENT OF STUDENTS'ORAL SPEECH IN GERMAN LANGUAGE WITH THE HELP OF PREZI PROGRAM //Journal of Central Asian Social Studies. – 2021. – T. 2. – №. 01. – C. 75-79.